

بررسی نقش برنامه درسی سال ششم دبستان در آموزش مفاهیم مرتبط با حقوق اقتصادی - اجتماعی و حقوق فرهنگی

نام نویسندگان:

فریبا حسن زاده اقدم^۱، حامد زینالپور^۲، اکبر فرج زاده^۳، رعنا اروج زاده^۴ و مهدی فرج زاده^۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به حقوق اقتصادی، اجتماعی و حقوق فرهنگی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی صورت گرفت. این مؤلفه‌ها مشتمل بودند بر: حق کار و دریافت مزد منصفانه، آزادیهای صنفی، حق اعتصاب، حق برخورداری از رفاه و تامین اجتماعی، حمایت از مادران و قشرهای آسیب پذیر، حق برخورداری از آموزش و پرورش، حق بر مالکیت معنوی و حمایت آثار علمی فرهنگی هنری، حق بر مشارکت در زندگی فرهنگی و حق تعیین سرنوشت فرهنگی. جامعه آماری تحقیق کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم دبستان هست که با توجه به ماهیت پژوهش و به دلیل محدود بودن جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف نظر شده و کل جامعه آماری به‌عنوان نمونه در نظر گرفته شد. در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شد و واحد تحلیل نیز متن، تصویر، پرسش و فعالیت هست. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، سیاهه‌های تحلیل محتوای کتاب درسی بود که پس از مطالعه مبانی نظری تهیه و تدوین شد و روایی آن توسط متخصصان علوم تربیتی و حقوق شهروندان تعیینی نشد. بر اساس مطالعات انجام شده مهمترین یافته‌های پژوهش عبارت بودند از اینکه: در کتاب تعلیمات اجتماعی ششم دبستان توجه یکسانی به مفاهیم مربوط به حقوق اجتماعی-اقتصادی و حقوق فرهنگی نشده است به شکلی که از مجموع ۲۲۹ واحد ضبط شده در این کتاب ۸۴ واحد مربوط به حقوق اجتماعی-اقتصادی و ۱۲۹ واحد مربوط به حقوق فرهنگی هست. همچنین ۷۰٪ مفاهیم در قالب متن ۲۲٪ در قالب فعالیت و ۸٪ در قالب تصویر ارائه شده است.

کلید واژگان: حقوق بشر، برنامه درسی، کتب مطالعات اجتماعی

^۱ آموزگار پایه ابتدایی، نویسنده مسئول، Mehdi_farajzadeh64@yahoo.com

^۲ کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی

^۳ دانشجوی آموزش ابتدایی

^۴ دبیر زبان انگلیسی

^۵ کارشناس کتابداری

مقدمه

آدمیان، برخلاف دیگر پدیدگان، تکامل گرا و کمال خواهند و این تکامل گرایی در انسان، هشیارانه و فراتر از صورتهای مادی و جسمانی و حتی قلمرو دنیوی دنبال می‌شود. واز دیگرسو، به حقیقت پیوستن همه سویه‌های آن در درون یک مجموعه سازمان یافته انسانی به واسطه کنش و فعالیت‌هایی هدف مند، قابل دستیابی است که از آن به نام «جامعه انسانی» یاد می‌شود. به طور طبیعی جامعه مقتضیات و مؤلفاتی دارد که آن را از دیگر صورتهای اجتماعی و به سخن رساتر از جتماع جدا می‌سازد. از مهم ترین آن مؤلفه ها و اقتضاءها، مجموعه حقوق و وظایف دوسویه و متقابل آدمیان است که استمرار زندگی جمعی و تکامل حیات را برای افراد، به مثابه شهروندان همسان وهم پایه، در سپهر یک جامعه فراهم می‌آورد. ناگزیر این مهم می‌طلبد که این حقوق و وظایف همواره رعایت شوند و اعتبار داشته باشند تا ادامه یابد و زمینه‌های تکامل حیات فراهم آید. روشن است که اعتبار و نگهداشت آنها درگرو پاسداری و صیانت از آنهاست. شهروندی مجموعه حقوق و وظایفی است که دستیابی هر فرد به منابع اجتماعی و اقتصادی را تعیین میکند (شیبانی، ۱۳۸۴). حقوقی که به همه آحاد جامعه، زن یا مرد، دختر یا پسر، کوچک یا بزرگ تعلق دارد، حقوق بشر^۱ تلقی میشود. حقوق بشر در عصر جدید، تجسم معیارهای بنیادینی است که بدون آن حقوق، مردم نمی‌توانند شأن انسانی خود را محقق سازند (گاندهی^۲، ۲۰۰۷، رابرت^۳، ۱۹۹۸). همچنین با در نظر گرفتن اسناد بین المللی حقوق بشری و متون معتبر حقوق بشری، میتوانیم این حقوق را بدین صورت تعریف کنیم: حقوق بشر مجموعه‌ای از قواعد و مقررات بین المللی است که در همه ز مان ها و مکانها از مقام، منزلت و کرامت انسانی تمام افراد و یا گروه ها صرفاً به دلیل اینکه انسانند، درمقابل همه دولتها حمایت می‌کند (مهرپور، ۱۳۸۷، ص ۲۲). بدون شک یکی از مهمترین چالش‌های مطرح در جوامع بشری، مسئله عدم آشنایی افراد با مفاهیم حقوق بشر و در نتیجه نقض آن در بسیاری از موارد هست و تا زمانی که حقوق بشر در جامعه نهادینه نشده و فرهنگ آن در همه جوامع ایجاد نشود، ما همچنان شاهد نقض حقوق بشر در سطحی گسترده خواهیم بود. برای حل چنین معضلی مهمترین راه حل ایجاد آگاهی در ذهن نوجوانان هست. می‌توان گفت که اجرای واقعی و مؤثر حقوق بشر بیش از هر چیز مستلزم آن است که یکایک افراد به حقوق خود و دیگران آگاهی یابند و به این ترتیب بتوانند حفظ رعایت آن را خواستار شوند (مرادی، ۱۳۸۷). از آنجایی که انسان محصول فرهنگ بوده و آموخته است با عنصر آموزش می‌تواند بر فرهنگ و سرنوشت خود تسلط یابد بنابراین آموزش حقوق بشر باید بخش جدایی ناپذیر فرآیند آموزش شود (بهروزی خواه ۱۳۸۶). نقش محوری نظام آموزشی در اشاعه فرهنگ حقوق بشر برای هیچ کس پوشیده نیست زیرا کودکان و نوجوانان امروزه رهبران و تصمیم گیرندگان آینده‌اند و هر گونه تلاش برای ایجاد باور عمیق در آنان نسبت به مفاهیم حقوق بشر می‌تواند در خلق و حفظ دنیای مسالمت آمیز

^۱ Human rights^۲ Gandhi^۳ Robert

مؤثر باشد (فتحی، ۱۳۸۲). آموزش حقوق بشر مهمترین عامل در جامعه پذیری افراد نسبت به ارزش ها و هنجارهای حقوق بشری و نهادینه شدن آن و در نتیجه پیشگیری از نقض آن بوده و کلید برپا ساختن و تقویت حکومت مبتنی بر دموکراسی است. تحقق این گونه آموزش مستلزم ملاحظات از جمله بهبود کیفیت برنامه های درسی از طریق توجه به ارزش های انسانی برای احترام به کرامت و مقام انسانی و تحقق انسجام اجتماعی است (شادور، ۱۳۸۲). از آنجایی که کتاب های درسی سمبل برنامه درسی رسمی بوده و مستقیم ترین و مؤثرترین راه برای آموزش مفاهیم علمی، فرهنگی و اجتماعی هر جامعه به شمار می رود و با توجه به اینکه نظام آموزشی ما کتاب محور بوده و فعالیت های معلم متمرکز بر کتاب است و دانش آموزان نیز ملزم به خواندن و فهمیدن آن هستند و ارزشیابی هم براساس کتاب انجام می شود پس باید در نحوه تألیف کتاب های درسی نهایت دقت صورت گیرد و بررسی و پی بردن به نقاط ضعف و قدرت کتاب های درسی مورد توجه قرار گیرد (گندمی حسرنوردی، ۱۳۸۶). با توجه به اینکه در نظام آموزشی ما در برنامه درسی دوره متوسطه کتاب های درسی معینی تحت عنوان حقوق بشر وجود ندارد بدین منظور کتاب های درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه مورد تحلیل قرار می گیرند؛ زیرا این درس پایه شناخت دانش آموزان را از مفاهیم حقوق بشری مانند آزادی، عدالت، برابری و... را افزایش می دهد و فرد را به امور سیاسی و اجتماعی علاقه مند می کند و آگاهی او را از حقوق و تکالیف خود و دیگران افزایش می دهد. کارول وید^۱ (۲۰۱۱) از دانشگاه ماساچوست پژوهشی تحت عنوان «آموزش حقوق بشر در مدارس ابتدایی در خصوص پاشخگویی دانش آموزان پایه چهارم به برنامه درسی حقوق بشر با محوریت فعالیت اجتماعی و دموکراتیک» انجام داد. یافته های اصلی و عمده این پژوهش این بود که تجربه های شخصی دانش آموزان، سطوح پیشرفت، سوابق فرهنگی و خانوادگی قویا بر ایده ها، علایق و یادگیری متوالی آنها در خصوص حقوق بشر تأثیر گذار هست (لورائی، ۱۳۹۰).

پژوهش های انجام شده به زبان فارسی در زمینه حقوق شهروندان از پیشینه طولانی برخوردار نیست، به عبارت دیگر عمده مطالعات و کتب منتشره در این زمینه پس از انقلاب اسلامی و به طور خاص پس از جنگ تحمیلی طی دو دهه اخیر انجام پذیرفته است. جمالی تازه کند (۱۳۹۱) پژوهشی تحت عنوان نقش برنامه درسی علوم اجتماعی در پرورش مهارت های شهروندی انجام داد. یافته های پژوهش وی نشان داد که در کتاب های علوم اجتماعی دوره سه متوسطه توجه یکسانی به مفاهیم مرتبط با حقوق شهروندی نشده است به شکلی که از مجموع ۳۱۹۴ واحد محاسبه شده در محتوای کتاب های درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه، تنها ۹۹ واحد به مهارت ویژه شهروندی اختصاص داشت. عباس یزدانی (۱۳۸۱) پژوهشی با موضوع نقش آموزش در پیشگیری از نقض حقوق بشر انجام داد. فرضیه اصلی پژوهش عبارت است از این که برای دگرگونی ارزشها یا افراد جامعه بین الملل و تحول واقعی آن در راستای احترام به حقوق بشر و اجرای درست این حقوق و پیشگیری از نقض آن، نمیتوان فقط به موضوعات کوتاه مدت تکیه کرد بلکه در کنار سایر فعالیتها باید آنرا در نسلهای مختلف نهادینه ساخت. او به این نتیجه میرسد که آموزش حقوق بشر مهمترین

^۱ Carol wade

عامل در جامعه پذیری افراد نسبت به ارزشها و هنجارهای حقوق بشری و نهادینه شدن آن و در نتیجه پیشگیری از نقض حقوق بشر است. سارا قاسمی (۱۳۸۸) در پژوهش خود تحت عنوان «آموزش حقوق بشر و تأثیر آن بر مؤلفه‌های توسعه سیاسی» به این بحث می‌پردازد که چگونه می‌توان با درونی نمودن فرهنگ حقوق بشر به حداکثر توسعه دست یافت. او به این نتیجه می‌رسد که آموزش حقوق بشر از طریق آماده نمودن افکار شهروندان در زمینه اصول اولیه برابری و نیز گسترش تفکر حقوق بشری، روحیه برابری را در فرهنگ سیاسی جامعه درونی کرده و به افراد می‌آموزد که اعمال آنها تنها در محدوده قانون، قابل پذیرش بوده و در هر مقام و منزلتی که باشند باید به حقوق دیگران احترام بگذارند. همچنین آموزش حقوق بشر با آگاهی دادن به افراد در زمینه حقوق و وظایف شان به آنها می‌آموزد که برای داشتن جامعه ای دموکراتیک باید از حقوق خود مطلع باشند. از دیگر نتایج این پژوهش این بود که در آموزش حقوق بشر باید از روشهای فعال و اکتشافی استفاده کرد و فراگیران باید این فرصت را داشته باشند که به تحلیل دادهها و استدلال منطقی و بدون اینکه اجباری در پذیرش گفته‌های معلمان داشته باشند نظر خود را آزادانه بیان کنند. بر اساس پیشینه پژوهش و کارهای انجام شده، در این مقاله سعی شده است به سوالات زیر پاسخ داده شود:

- ۱- میزان توجه به مفاهیم مرتبط با حقوق اقتصادی- اجتماعی و حقوق فرهنگی در کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم دبستان چگونه است؟
- ۲- توزیع فراوانی و درصد فراوانی مفاهیم مربوط به حقوق اقتصادی - اجتماعی کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم ابتدایی چگونه است؟
- ۲- توزیع فراوانی و درصد فراوانی مفاهیم مربوط به حقوق فرهنگی کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم ابتدایی چگونه است؟

روش پژوهش

از آنجا که هدف کلی این پژوهش توصیف و بیان وضعیت کتاب‌های درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه است یک تحقیق توصیفی به حساب می‌آید و شامل توصیف دقیقی از مقوله‌هایی است که در ارتباط با مفاهیم حقوق اقتصادی- اجتماعی و حقوق فرهنگی در کتاب‌های درسی مورد بررسی، شناسایی شده است. برای اجرای این تحقیق با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و هدف‌های آن از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. همچنین برای جمع‌آوری اطلاعات از دو روش میدانی و کتابخانه‌ای استفاده شده است، جامعه آماری این تحقیق عبارت است از کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم دوره دبستان که با توجه به محدود بودن جامعه از نمونه‌گیری صرف نظر شده و کل جامعه به‌عنوان نمونه در نظر گرفته شده است. برای بررسی روایی محتوایی و صوری، سیاهه‌ها در اختیار ۸ تن از اساتید علوم تربیتی و حقوق بشر قرار گرفت و پس از اخذ نظرات آنها تجدید نظرهایی به عمل آمد و فهرست نهایی آن تنظیم شد. همچنین سیاهه مربوط

به تحقیق حاضر در پژوهشی تحت عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه های حقوق بشر در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی که توسط عباس قلناش و همکاران انجام شده است ۱۷۶ برآورد شده است که نشان از پایایی ابزار مورد استفاده است. همچنین برای تجزیه و تحلیل نتایج روش آمار توصیفی و همچنین از جداول فراوانی، درصد فراوانی، نمودارها استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

جدول شماره ۱. میزان توجه شاخص‌های مفاهیم مربوط به حقوق اقتصادی - اجتماعی و حقوق فرهنگی مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی

ردیف	مفاهیم مربوط به حقوق اقتصادی - اجتماعی فرهنگی تعلیمات اجتماعی ششم دبستان	میزان توجه
۱	حق کار و دریافت مزد منصفانه	۲۵
۲	آزادی صنفی و اتحادیه‌ها	۱۶
۳	حق اعتصاب	۳۳
۴	حق برخورداری از رفاه و تامین اجتماعی	۵
۵	حق حمایت از مادران، قشرهای آسیب پذیر...	۵
۶	حق برخورداری از آموزش و پرورش	۱۴
۷	حق مالکیت معنوی و حمایت مادی از آثار علمی، فرهنگی و هنری	۳۲
۸	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی	۲۷
۹	حق تعیین سرنوشت فرهنگی	۲
۱۰	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت	۱۶
۱۱	حق استراحت و تفریح	۱۵
۱۲	حق آموزش حقوق شهروندان	۲۳
۱۳	جمع کل	۲۲۹

جدول شماره ۲، درصد فراوانی مفهیم در قالب متن، تصویر، فعالیت

در صد فراوانی	نوع قالب	ردیف
٪۷۰	پاراگراف	۱
٪۸	تصویر	۲
٪۲۲	فعالیت	۳

با توجه به آنچه که در جداول شماره یک و دو گویاست ۲۲۹ واحد در زمینه حقوق اجتماعی - اقتصادی و حقوق فرهنگی در کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم ثبت شده است که از این بین ٪۷۰ در قالب متن ٪۲۲ در قالب فعالیت و ٪۸ در قالب تصویر هست.

جدول (۳) توزیع فراوانی و درصد فراوانی مفاهیم مربوط به حقوق اقتصادی - اجتماعی کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم دبستان

درصد P%	فراوانی F	مفاهیم مربوط به حقوق اقتصادی - اجتماعی تعلیمات اجتماعی سال ششم ابتدایی	ردیف
٪۳۰	۲۵	حق کار و دریافت مزد منصفانه	۱
٪۱۹	۱۶	آزادی صنفی و اتحادیه ها	۲
٪۳۹	۳۳	حق اعتصاب	۳
٪۶	۵	حق برخورداری از رفاه و تامین اجتماعی	۴
٪۶	۵	حمایت از مادران و قشرهای آسیب پذیر	۵
٪۱۰۰	۸۴	جمع کل	۶

همانطور که در جدول (۳) مشخص است حق اعتصاب (٪۳۹) و حق کار و دریافت مزد منصفانه (٪۳۰) بیشترین فراوانی را دارند و همچنین به مفاهیم حمایت از مادران و قشرهای آسیب پذیر و برخورداری از رفاه اجتماعی شش درصد توجه شده است.

جدول شماره (۴) توزیع فراوانی و درصد فراوانی مفاهیم مربوط به حقوق فرهنگی کتاب تعلیمات اجتماعی ششم ابتدایی

ردیف	مفاهیم مربوط به حقوق فرهنگی کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم دبستان	فراوانی F	درصد P%
۱	حق برخورداری از آموزش و پرورش	۱۴	٪۱۱
۲	حق مالکیت معنوی و حمایت مادی از آثار علمی، فرهنگی، هنری	۳۲	٪۲۵
۳	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی	۲۷	٪۲۱
۴	حق تعیین سرنوشت فرهنگی	۲	٪۱.۵
۵	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت	۱۶	٪۱۲
۶	حق استراحت و تفریح	۱۵	٪۱۱.۵
۷	حق آموزش حقوق بشر	۲۳	٪۱۸
۸	جمع کل	۱۲۹	٪۱۰۰

جدول شماره ۴ میزان توجه به مفاهیم مرتبط با حقوق فرهنگی را نشان می‌دهد که در این بین از مجموع ۱۲۹ واحد ضبط شده در این زمینه بیشترین توجه به مقوله‌ی ((حق مالکیت معنوی و حمایت مادی از آثار علمی، فرهنگی، هنری)) با ۲۵٪ و کمترین توجه به مقوله ((حق تعیین سرنوشت فرهنگی)) با ۱.۵٪ شده است.

بحث و نتیجه گیری

مطالعه حاضر که بر کتاب درسی مطالعات اجتماعی سال ششم دبستان و مفاهیم مربوط به حقوق فرهنگی و حقوق اقتصادی - اجتماعی در این کتاب متمرکز بود، نشان داد که مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق اقتصادی - اجتماعی حداقل در ۵ زمینه «حق کار و دریافت مزد منصفانه، آزادی صنفی و اتحادیه‌ها، حق اعتصاب، حق برخورداری از رفاه و تامین اجتماعی، حمایت از مادران و قشرهای آسیب پذیر» و مفاهیم مربوط به حقوق فرهنگی نیز حداقل در ۷ زمینه «حق مالکیت معنوی و حمایت مادی از آثار علمی، فرهنگی، هنری، حق برخورداری از آموزش و پرورش، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی، حق تعیین سرنوشت فرهنگی، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت، حق استراحت و تفریح و حق آموزش حقوق بشر» در قابل تعقیب و آموزش هستند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که کم و بیش به تمامی مؤلفه‌های حقوق اجتماعی و فرهنگی توجه شده است اما نحوه عرضه مفاهیم در کتاب مطالعات اجتماعی از نظم ویژه‌ای پیروی نمی‌کند.

همچنین بر اساس مطالعات انجام شده و تحلیل صورت گرفته از کتب درسی مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی می‌توان به نتایج کلی زیر اشاره نمود: در کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم توجه یکسانی به مفاهیم مربوط به حقوق

اجتماعی - اقتصادی و حقوق فرهنگی نشده است به طوری که از مجموع ۲۲۹ واحد ضبط شده در زمینه این مفاهیم ۱۲۹ واحد مربوط به حقوق فرهنگی و ۸۴ واحد مربوط به حقوق اجتماعی - اقتصادی هست. همچنین توزیع فراوانی مفاهیم حقوق بشر در کتاب مطالعات اجتماعی به یکنواخت نمی باشد به گونه ای که به برخی مفاهیم خیلی زیاد و برخی مفاهیم خیلی کم مورد توجه قرار گرفته اند در زمینه حقوق اقتصادی - اجتماعی بیشترین توجه به حق کار و دریافت مزد منصفانه و و حق اعتصاب و در بخش مفاهیم مربوط به حقوق فرهنگی نیز بیشترین توجه به حق مالکیت معنوی و حمایت مادی از آثار علمی، فرهنگی، هنری اختصاص دارد؛ بنابراین از آنجایی که توزیع فراوانی مفاهیم در کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی یکنواخت نبوده و برخی نیز درصد کمی از محتوا را به خود اختصاص داده است و از سویی دیگر با توجه به اینکه آشنایی با کلیه مفاهیم برای دانش آموزان ضروریست، بنابراین در کتاب های درسی باید مفاهیم اجتماعی، اقتصادی و مفاهیم حقوق فرهنگی به طور جامع و کامل مورد تاکید قرار گیرد و سازمان تالیف کتب درسی باید این مفاهیم را به طور کامل و قابل فهم در کتاب های درسی ارائه نماید.

منابع

- بهروزی خواه عباس (۱۳۸۶). آموزش حقوق بشر برای صلح، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی حکیم زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا و عطاران، محمد (۱۳۸۶)، تحلیل محتوای کتابهای درسی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه های درسی. فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال دوم، شماره ۵، ص ۲۷
- جعفری، محمود (۱۳۸۴). ارزیابی میزان توجه به آموزش حقوق بشر در برنامه درسی دوره ابتدایی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران مرکز.
- شادور، زهرا (۱۳۸۲). تحلیل محتوای کتاب های ریاضی دوره ابتدایی بر اساس طبقه بندی اهداف آموزشی در حیطه شناختی بلوم، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۸۲). جایگاه و اهمیت صلح و جنگ در کتب دوره ابتدایی، مجله علوم انسانی، شماره ۳، دانشگاه شهید بهشتی
- گندمی حسناروردی، فهیمه (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از لحاظ مفاهیم حقوق بشر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- لورائی، محمدرضا (۱۳۹۰). بررسی جایگاه مؤلفه های حقوق بشر در مراحل طراحی و اجرای برنامه درسی دوره ابتدایی شهر تهران در سال ۱۳۸۹ - ۱۳۹۰، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- مرادی، ماریا (۱۳۸۷). آموزش حقوق بشر برای کودکان دبستانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی. مهرپور، حسین. (۱۳۸۷). حقوق بشر و راهکارهای اجرایی آن، تهران: نشر اطلاعات، ۱۳۷۸
- یزدانی، عباس (۱۳۸۱)، نقش آموزش در پیشگیری از نقض حقوق بشر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دیپلماسی و سازمان های بین المللی، تهران، دانشکده روابط بین الملل وزارت امور خارجه.

- Gandhi, M. (۲۰۰۷). Command Article ۳ of Geneva Conventions ۱۹۴۹ in the Era of International Criminal Tribunals. ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law.
- Konttay, D. (۱۹۹۹). International Humanitarian Law Lies between the Islamic Concept and Positive International Law. International Review of the Red Cross, No. ۲۷۵, pp. ۱۰۱
- Robert, K. (۱۹۹۸). The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law: A Brief History of the Universal Declaration of Human Rights and the Geneva Conventions. International Review of the Red Cross, No. ۳۲۴, pp. ۴۰۹-۴۱۹.

Surf and download all data from SID.ir: www.SID.ir

Translate via STRS.ir: www.STRS.ir

Follow our scientific posts via our Blog: www.sid.ir/blog

Use our educational service (Courses, Workshops, Videos and etc.) via Workshop: www.sid.ir/workshop